

BÁNYAI JÁNOS (1886–1971)*

NÉPIES BÁNYÁSZKODÁS A SZÉKELYFÖLDÖN

Alig van olyan falu a Székelyföldön, ahol régi vár- vagy kastélyrom, különös természeti tünemény, az ősoktól maradt mendemonda ne ösztönzött volna egyeseket arra, hogy *áskálódással* a rejtőzködő „kincseket” felszínre hozzák és értékesítsék. E *kincskeresőkkel* szemben akadtak viszont olyan próbálkozók is, akik bizonyos nyomokon elindulva, értékes ásványok felkutatására áldoztak munkát, türelmet; némelykor az anyagi romlásukat okozó befektetésektől sem riadtak vissza.

Az indíték gyakran az volt, hogy az elődöktől maradt hagyomány szerint a *régi világban* az erdőn „magyarországiak” jártak, s ott nagy titokban bujkálva, a jártabb helyektől távol, zsákocskáikba rengeteg értéket szedtek össze, majd eltávoztak és soha többé vissza sem jöttek.¹ Azért, hogy nyomuk vesszen, a zsákhordó lovak patkóit mind fordítva verték fel.² Ezekben a mendemondákban könnyű ráismerni a kutató geológus munkamódszerére, amihez a képzelet fűzte hozzá a visszafelé megpatkolt ló mondáját. A „kincsek” a kőzetekből összegyűjtött mintapéldányok voltak, s a „kincskeresők” azért nem tértek többé vissza, mert régen kevés volt a szakember, s a geológiai föld nem térképezett, föld nem kutatott területek nagysága miatt mindig új meg új területre kellett a kutatást áthelyezni.

A népi képzelet mindig valamilyen értékes ásványi anyagra irányult. Ezek közt első helyen állottak az arany, az ezüst meg a drágakövek. Kibányászásukhoz rendszerint társ nélkül, egymagában kezdett hozzá valaki, hiszen ha az arany *erit* megkaphatja, ott annyit talál (akár zsebeit megtöltve, akár amennyit egyszerre el bír vinni), hogy haláláig *urason* megélhet. Ha viszont hosszabb munka után sem akart a kincs megmutatkozni, csak akkor latolgatta valami hozzá hasonló gondolkodású barátjának bevonását. Ilyenkor vagy őszintén bízott az eredményben, de már nem bírta egyedül a fáradtságos bányamunkát, vagy közben meggyőződött a vállalkozás hiábavalóságáról, s kárpótolni szerette volna magát a bevont társak befizetéseiből. Az utóbbi esetben a becsapott társak gyakran törvényes útra terelték a bányászkodás folyományát.

A közismert ásványi anyagok kutatása már más formát kívánt. A vasérc, szén, petróleum stb. nagyobb telepekben fordul elő, kitermelésük is nagyobb befektetést, vállalkozást igényelt. Ilyenkor a felfedező a lelt anyag bemutatása révén valamelyik közeli pénzembert igyekezett megnyerni az ügynek. A lelőhely ismeretét vagy véglegesen eladta egy bizonyos pénzösszegért, vagy ha ez nem sikerült, akkor részesedést, esetleg valami állás biztosítását kívánta.

Termésarany utáni kutatások

Az erdélyi aranybányászat megindulásával együtt bizonyos a Székelyföldön is fellángolt az arany iránti érdeklődés. Ennek az érdeklődésnek tápot adott a Hargitában, általában a Kárpátok hegyeiben a csillogó piritszemek gyakori feltűnése. Éppily csalókatókat voltak a csillámok is: a nép számára a fehér muszkovitcsillám a *macskaezüst*, az aranyosan csillo-

gó bioitsillám pedig a *macskaarany*. Azt a tényt, hogy ezek a csillámok igen messze esnek az értékes fémektől, kutatóik csak hosszas, fáradságos munka és sok kiadás után értették meg.

A) Pirites előfordulásokat néztek aranyak több helyen a Hargita mentében:

Csikmadaras határában a *Madarasi-csúcs* (1801 m) északi oldalán, közel a csúcshoz a *Hánt lik* nevű jeges barlang az aranykutatások emlékét őrzi. Úgy látszik, hogy később rossz időben az itt legeltető juhászok menedéke lett, mert az andezit lapos sziklafalain a sziklakarcolatokat nekik lehet tulajdonítani.

A közelben lefutó *Szökő-patakban* is több helyen maradtak sziklaodúk. Az ezekben talált *farkasszőrű por* (világos pirit) még manapság is beszéd tárgya a nép között.

A *Nagy-Madaras* és a *Bánya-patak* összeömlésénél a kaolinos fehér sziklák csak úgy csillognak a finoman széthintett piritszemecskéktől. A kihívott szakértő világosította fel a bányászodót, hogy hagyja az aranyat s kutassa fel a „fehér arany”, vagyis a kaolin telepét. (A sikeresen kezdett kitermelésnek a háború vetett véget.)

Az „arany” vezette rá a helybéli fazekasokat is arra, hogy a pirites fehér kaolint zománc készítéséhez használják. Ma már nagyban folyik a kitermelése.

Hargitafürdő létét egészében az aranybányászodóknak köszönheti. Az erdőjárók már több évszázaddal ezelőtt észrevették a kaolinosan mállott andezitben a csillogó piritet. Az arany utáni kutatásokat hamar félbe kellett szakítani, mert a vulkáni utóműködésre feltörő erős záptojásszagú gáz (széndioxid és kénhidrogén) megakadályozta az üregekben való tartózkodást. Ezek a *büdösgödrök*, kis házikókkal védve, ma szárazfürdőként a reumás betegek gyógyítására szolgálnak.

Ugyancsak kaolintelephez vezetett a *csikszentsimoni* „aranykutatás” is fent a Hargitán, a *Kakuk-hegy Aladár* nevű részén. A kaolinton kívül szintén gázömlés és jó borvízforrások követték a bányászodásokat.

Tusnádfürdőn, a *Felső-Sólyomkő* tövéen levő sziklaodú szintén „aranybánya” maradványa; a mellette lefutó *Bányapatak* nevét ugyancsak ennek köszönheti. Az eredmény itt is sziklaüreg és feltárt borvízforrás.

A piritek a hargitai vulkanikus területen kívül a következő andezit-törmelékekben is előfordulnak:

Szovátán a híres *Medve-tóba* ömlő *Aranybánya-patak* neve maradt meg az itteni csillogó piritek utáni bányászodásból. A patak *fejében* (forrásánál) a nagyobb barlangok még ma is őrzik az áskálások nyomait.

A szomszédos *Szakadát* község nyugati oldalán emelkedik a vulkáni törmelékből álló *Bekecs* hegység, amelynek *Mátyás* nevű erdőrészén nyitottak „aranybányát”. A lelőhely felfedezője a csillogó mintadarabok csábításával nagyobb értékesítő társaságot hozott össze, majd megszökött a pénzzel.

Hasonló sziklaodúk őrzik az emlékét az egykori aranybányászodásnak, szintén andezites vulkáni törmelékközetekben, a következő falvakban:

Siklód: Disznóskő; Küsmöd: Nagykő; Énlaka: a Firtos-hegyi Kőlik; Korond: Bónisné pincéje; Farkaslaka; a Gordon-tetőn a Sárkánylik és Nagy Ferenc-lika, ahol az aranykutató a végén remeteszerű lakást rendezett be magának; Parajd közelében a Rabsonné vára, valamint a Deszkás

vára alatti barlang, a *Borza várában* a *Barátság-tető*nél levő barlang; *Zetelaka*: a *Rakottyas* patakban a mai *Medvebarlangok*. Mindezek közt talán a Rabsonné vára alatti a leghosszabb: a 60 métert is eléri.

Az andezittörmelékekben indított bányászkodásra nemcsak a pirit, hanem alkotórészei közül a biotitcsillám, valamint több pirokszen-ásvány csillogása is csábította az embereket. *Etéd* lakói voltak azok, akik az arany helyett tudatosan a rézport gyűjtötték; így nevezték a *Firtos-hegy* oldaláról, a laza vulkáni törmelékből az esőtől és áradásoktól kimosott színes ásványokat, amelyek nagyobb fajsúlyuknál fogva helyenként hátramaradtak. Ezeket gyűjtötték össze zsákokba és szekérral árulták Erdély-szerre több mint száz évvel ezelőtt az akkoriban még nem ismert itatós helyett, az írás *leporzására*. Ez a *rézpormosás* is egyike volt a Székelyföldről eltűnt sok népi foglalkozásnak.³

A vulkáni kőzetek egyik régibb fajtájában: a diabazokban, melafirban előforduló pirit-impregnációk a *Rika-hegység*ben még nem is olyan régen szintén „aranybányászatra” csábítottak egyeseket. A *vargyasi* lelőhelyek híre – bukaresti közvetítők révén – Londonig is eljutott, s csak a szakértő vizsgálatok tudták lecsillapítani az erősen felajzott kedélyeket.

A piritek nemcsak a vulkáni kőzetekben, hanem az üledékesekben is igen gyakran előfordulnak, mégpedig igen csalogatóan: nagyon gyéren, finom szemcsékben széthintve vagy vékony repedéseket kitöltve.

A kárpáti zóna homokköveiben gyakran szemmel látható, hogy a felszíni piritek bomlásával rozsdás lé folyik ki a rétegek közül. Ezek a felszínen, oxidációs folyamatok révén, kolloidális limonittá alakulnak, majd lassanként megszilárdulva felszínükön aranyosan színjátszó hártványok képződnek. Ez a népi *aranyfojás* mendemondájának alapja; többnyire ezért indult meg a bányászkodás, abban a reményben, hogy az „igazi” aranyér sem lehet onnan már messze. Egy ilyen kutatás több ízben fölhagyott, majd újból fölvetett fonala eredményezte az *Ozsdola* közelében levő *Kőlikat*.

Kisborosnyó határában a *Macskafark* nevű helyen, az *Aranyoskútnál* a homokkősziklába vájt bemélyedés és a kút neve is a bányászkodás emléke.

Sepsiszentgyörgy Sugás nevű borvizes fürdőjének gyógyító kincse, a *Gőzlő* is egy régi „aranybányász” táró fölé emelt épület, száraz szénsavas gázfürdővel. A múlt század elején mutatkozó „aranyfolyás” nyomán a 76 m hosszú táróban egyszer egy olyan nagy gázömlés történt, hogy az áskálók alig tudtak onnan kimenekülni. A monda szerint a nagy kincset a szellemek őrzik, s azért oly életveszélyes azt megszerezni.

Futásfalva erdejében az „aranykutatás” helyét egy alagútszerű üreg őrzí, a mendemonda szerint a falán sziklakarcolatokkal.

B) Sok embert a csillámok bolondítottak meg és csábítottak bányászkodásra.

Kisbacon erdejében romantikus hely az az *Istenkas* nevű kis vulkáni kráter, amely a török-tatár veszedelmek idején sokszor rejtette el az ide menekült lakosságot. A kis, fenyvessel borított tölcser tele van borvízforrásokkal és száraz gázömlésekkel. A pihenésre több nyáron át ide húzódó Benedek Elek itt új erőre kapott fáradtságos munkája után. Ez a hely történeteiben is sokszor szerepel. Ezek egyikében említi Bedő Áron báb, a haláláig kitartó bányászt, akinek az itteni borvíztavas barlangot

köszönhetjük. Áron még fiatal fickólegény volt, amikor a *Györgykovács* nevű helyen kaszálva, a *rend* száradásának pihenőjében a pár száz lépésnyire fekvő Istenkas felé indult, hogy az ottani *Csorgós* borvízforrásból megtöltse korondi korsóját. Az erdei ösvényen a forráshoz közeledve észrevette, hogy a kiálló fehér sziklából (finom andezittufa) csak úgy ragyogtak a szép *aranylemezkék*: a biotitsillámok 4–5 mm átmérőjű hatszögletes kristályai. Felfedezéséről nem szólt senkinek, de a mezei munkák elvégzése után egyszer csak eltűnt a faluból; csak elemózsia végett nézett néha-néha haza. Ő bizony nekiállott a hegy oldalának s egyre mélyebbre ásott: kereste a mesebeli „aranyfolyást”. A gáz és a borvíz mintegy 30 méteres táró után megállította, mire újabb munkába fogott, most ellenkező irányban. Ott már csak 10 métert tudott haladni, de most sem hagyta magát. Egypár lépéssel odább ismét nekilátott az aranykeresésnek, és nem vette észre, hogy fölötte a *mariban* egy borvízforrás fakad. Már 2 méter után átvágta annak az útját, s a forrás új helyen, egy sziklafülkében bukkant fel: így született meg az *Érces-borvíz*. Telt az idő, s Áronkából lassanként Áron bá lett. Közben a szomszédos bodvaji vasbánya térítette el az aranykereséstől a realisabb feladatok felé. Itt élte le életét, s a környéknek nem volt olyan porcikája, amelyet különböző ásványai miatt fel ne keresett és ne ismert volna.

1935-ben a Hargitakutató Társaság e környék kutatása közben a borvizes tóbarlangot Benedek Elekről nevezte el.

Az Erdélyi-medence keleti szélén a fiatalkori konglomerátumokban igen gyakoriak azok a különböző kristályospalák, amelyeknek fő anyaga a fehér és fekete (mállva aranysárga) csillám. A Hargita vulkáni képződményeitől nyugatra fekvő részeken a csillámok hívták fel magukra a bányászok figyelmét.

Székelyudvarhely mellett van a történelmi nevezetességű *Budvár* sziklája: durva konglomerátuma csupaszon emelkedik ki a szép erdős környezetből. Az alatta levő patakban még ma is megvan egy kb. 30 m hosszú táró, amelyet még az 1700-as években ástak, a csillámok csábításának engedve.

Etéd határában van egy nagy konglomerátos hely. Itt a *Virgó-patak* fejénél még ma is megvannak az elhagyott üregek. A *Sajó-bércén* is említenek hasonlóan keletkezett sziklaodút.

Az „aranyásók” felszerelése általában a falusi házaknál található eszközökből állott: csákány, ásó, lapát, kapa, esetleg egy vasrúd. A *matéria* kihordására vesszőkosarat vagy inkább kis teknőt vittek magukkal; ezzel egyúttal a közeli patak vizében a porrá zúzott materiából igyekeztek kimosni az „aranyat”. Többnyire már egy maréknyi „arannyal” megelégedtek, s az összetört piritport egy rongyba csombolygatva a keblükbe rejtették. E próbaanyag értékesítésre való bemutatása pontot tett a további aranykeresésre.

Erre a legtöbben letörtek, de akadtak olyanok is, akik az aranyról lemondva, valamilyen ásvány után kezdtek kutatni. Nem hagytak fel szenvedélyükkel, sőt igyekeztek a bányavidékeken használt eszközökkel szakszerűen felszerelni magukat. A szakismereteket Zalatnán szerezték, ahová értékesnek vélt területeik bányajogosítványának megszerzése végett járogattak.

Más értékes ásványok kutatása

A vas- és szénbányászat föllendülése a figyelmet újabb irányba terelte: egyesek minden rozsdás kőben vasércet sejtettek. Mivel régen a borvizek vasas lerakódásait használták kisebb olvasztókemencék felállítására, az erdők elhagyott helyein nem egyszer található visszamaradt olvasztási salakot (*vasszar*). Főképp ilyen környéken igyekeztek magát a vastelepét is megtalálni. A vasutak elterjedése után megismerkedtek a mozdonyokból kihulló kőszénnel, ezzel a keresett, fontos bányászati anyaggal is. Hasonlóan történt a petróleummal: minden szivárvány színében játszó szivárgásban petróleumot sejtettek, ez pedig elég gyakori volt a Székelyföldön, mert a Keleti-Kárpátoknak a Gyimestől Kovásznáig terjedő homokkő-zónájában nyers petróleumszivárgások több helyütt előfordulnak. Igen hasonlóak ezekhez a vasas vizek felületén képződő vasas kiválás vékony rétegének szivárványos színjátásai, ezek azonban érintésre szögletes darabkákra hullanak szét. Az igazi petróleumnyomokhoz még jobban hasonlítanak a mocsarak felszínén kiváló huminsavak színjátékai.

Igen érdekes kisipari bányászatként fejlődött a mészégetés.⁴ Az Erdélyi-medence kőszegény vidékéhez legközelebb vannak a Rika-hegység mészkő-előfordulásai. A medence keleti szélén az üledékek nagy részét olyan durva konglomerátumok alkotják, amelyekben a mészkőtuskók gyakoribbak. Ezekből a konglomerátum-sziklákból igyekeztek kifeszíteni a mészkődarabokat, de amikor beljebb-beljebb mind keményebb rétegekhez értek, kénytelenek voltak a fáradságos bányászatként felhagyni. Így keletkeztek azok a kisebb-nagyobb sziklaodúk, amelyeknek eredetét, a történészek nem tudták megfejtetni, mert a legtöbbjük később, a török-tatár-német dúlások idején, a közeli lakosságnak menedékkül szolgált. Ilyen sziklaodúk találhatók a *székelyudvarhelyi Budváron*, a *kadicsfalvi Rez oldalán*, a *máréfalvi Leshegyen*, a kénosi *Veresmart* sziklájában; ilyenek a *telekfalvi Őrhegy Kőlikjai* is.

A mészkőtermelés a konglomerátumokból csak *Homoródkeményfalván* és a szomszédos *Abásfalván* maradt meg, ahol a lazább konglomerátumban viszonylag könnyen tudnak dolgozni.

A puszkapor feltalálásával a székelyföldi kénelőfordulásokra is rátérőldött a figyelem. Az erdélyi fejedelmek korában *Torja* lakossága nagy kedvezményeket kapott a kitermelt kén beszolgáltatásáért. A *Büdös-hegy* repedéseiben akkoriban felfedezett kén kezdtek kibányászni, azonban a nagy erővel feltörő záptojás szagú gázömlés (széndioxid és kénhidrogén) megakadályozta a mélyebb fúrásokat. E munkálatok nyomán maradtak meg a gyógyhatású száraz gázfürdős barlangok: a *Büdös*, a *Timsós*, a *Madártemető* és a *Gyilkos-barlang*. A gázak gyógyító hatására maguk a munkások jöttek rá, akik a földművelés és az erdei munkák során föl-szedett hűléses bántalmaik gyógyulását tapasztalták, amíg a kitermelés közben a gázrétegben tartózkodtak.

Eltűnt bányászati iparág a *pürkereci* (Hétfalu) *surlópor* árusítása a Székelyföldön. A pürkereciek határukban kitermelt dolomitport rakták fel csengőlovas, kóboros szekerekre és a székely falukba érve, hangos *saullót vegyenek!* kiáltással jelezték érkezésüket.⁵

A „drágakövek” közül a *ditrói Kakukk-hegyen* honos *feketegyémánt* (lazurit), valamint az *Ozsdolán* talált *ozsdolai gyémánt* táplált sok szép re-

ménységet. Az ozsdolai gyémántok (szép, víztiszta, szabad kvarckristályok, amelyek az ásványtani irodalomban *mármárosi gyémánt* néven ismeretesek) valaha jó vevőkre találtak Brassóban: az ékszerészek a szász népviselet bogláros, kősöntyűs ékszereinek többi színes kövei közé illesztették azokat. Az üvegből készült drágakőutánzatokkal megszűnt az ozsdolai gyémánt jelentősége.

A Hargita déli részében levő *Kakukk-hegy* oldalán már évszázadok óta ismeretesek a vakondtúrások által felszínre kerülő, tükrösen csillogó vascsillám-lemezek: a hematit egyik igen ritka kristályosodási formái. A begyűjtő pásztorok megtévesztését az a körülmény is fokozta, hogy az üveget nagyszerűen vágta. Ám amikor értékesítésükre került a sor, szomorúan kellett tudomásul venniük, hogy a nagy gonddal összegyűjtött, átlag tökmag nagyságú lemezeknek nincs gyakorlati értékük, holott külföldön gyászékszerekbe foglalva kerülnek forgalomba. A Kakukk-hegyi leleteket a Hargita mentén utóbb is több hasonló követte, sok kezdődő, majd elhervadó reménységnek adva tápot. *Zetelakán*, a *Salamás-patakban* egy tenyérnyi nagyságú darabot is találtak. Ezt a ritka szép, nagy lemezes kristályt a fadöntő munkások borotválkozásukkor tükörnek fogták be, és sajnálatosan elveszett a tudomány számára.

A *ditrói* szienittömzs változatos formái közt a legeltető pásztoroknak feltűnt egy olyan nagy szikla, amelyet gyönyörű kék foltok tarkítottak. Ők azonnal drágakőre gondoltak, de kitűnt, hogy nem azonos a lazurit nevű féldrágakővel. Annyi hasznot mégis hozott a felfedezés a tudomány számára, hogy a ritkán előforduló szodalitnak egy új lelőhelyére akadtak a Kárpáton belül. Ezt a szienit-változatot nevezték aztán el lelőhelye után *ditróinak*.

Székelyudvarhely környéki bányászkodás a múlt század közepén

Székelyudvarhelyen a régi Solymossy gyógyszerár padlásán felhalmozott könyvek között *A Bányászathoz szükséges eszközök* címmel az alábbi, több mint százéves kézírásos jegyzéket találtam:

1. *Egy bértzmérő (Elektrometer)*
2. *Egy delejtű (Magnetnadel) compasz*
3. *Keményiség lépcső (Härtescala)*
4. *Egy érzékeny mérleg az ásványok aránysúlyának mérésére*
5. *Egy nagyító üveg*
6. *Egy vagy két kemény és véső alakú reszelő*
7. *Egy kis harapófogó*
8. *Egy kitsi és nagyobb kalapács*
9. *Vasbot*
10. *Vas válu három*
11. *Próbacsipor*
12. *Hamuzsír*
13. *Választóvíz*
14. *Kéneső*
15. *Borecet (ónpróbára)*
16. *Egérkő*
17. *Forasztócső (Löthrohr)*

18. *A forasztócsőhöz tartozik: Borax, Bärbet, phosphorsalz, soda, salétrom, salzpeter*
a válut a földbe is lehet ásni. – a vas válut előbb zsírral békenik és azután az értz nem ragad rá s ki lehet önteni.

A jegyzékben van egypár olyan régies elnevezésű eszköz, amelynek a mai megfelelőjét nem ismerjük. Így a *bércmérő* s a zárjelbe tett *Elektrometer* összefüggését nem tudjuk elképzelni. A hibásan írt német *Bärbet* valószínűleg az ásványok porításához használt hengeres vasüllöt akarja jelenteni.

Ugyancsak a gyógyszerár padlásán előkerült egy kétkötetes régi könyv is, M. Schirhuber műve: *Az elméleti és tapasztalati természetan alaprajza*. Pest 1844. E két kötet rajzmellékleteinek tiszta hátán kézírással a titokban tartott környékbeli ásványi lelőhelyek vannak felsorolva. Valószínű, hogy a kincskeresők valamiért bizalmukba fogadták az akkori gyógyszerészt, aki előnyös helyzetét kihasználva, valósággal mai néprajzoscént vetette papírra, sőt rendszerezte falunként a tollba mondott adatokat. A 14. és 4. pontban említett 1859-es, illetőleg 1860-as évszám tanúsítja a följegyzések idejét.

Az adatok mind Székelyudvarhely környékének a Hargita felé eső részeire vonatkoznak. A leírások oly pontosak, hogy a helyek legnagyobb része már a 25 000-es térképlapon is megtalálható.

Alább közlöm a följegyzések szövegét, néhány helyen szögletes zárjelbe foglalva szómagyarázataimat:

Oroszhegy:

1. *Kicsi Kaliba. Tekerés vápában⁶ Egy kis mező vagyon ezen egy kút s ennek egy kis pataka foly lefelé ott a kútnál állva lefelé s jobb felől a pataktól mintegy 30 ölnyre vagyon egy bokor bortermő szőlő. – Bolygó felől mintegy 10 ölnyi távolságra a lefolyó pataktól vagyon egy dombon a szőlőfa – a domb alatt víz csoronkálás hallik, de patak nincs.*

erről írás is volt hogy kicsi kaliba alatt bánya vagyon, mosató – még eddig senki sem kapott rea, de a szőlőfa jegy ott közel kell lenni a matériának, belül vagyon a Pálfalvi szállás füves.

2. *Istók Andi beszélt, hogy a Hegyes hegy oldalában egy patak ereszkedik s ennek az oldalában maradoztak a berszány⁷ juhái s hát són találtak – Hegyes hegy kopacz Boros felől a száraz patakban amelyik patak béké felé folyik annak a feje felé hogy legyen a só, a száraz patak indul a kicsi kalibánál hátul a kőszikla mögül és lemegy a Berkecz Marci szálása felé – Bordás felől itt befoly a Sós patak felfelé kell menni s a forrás fejéhez juthatni.*

3. *Ötves Dani tud a Szentsed patak mellett a Fancsali fű részen erről puska lövésnyire a patak marton egy kis domb alatt lefelé menve jobb kézről egy bepadolt árkot felül a cziherben vagyon ezüstszínű forrás a vágás mellett itt kell matériának lenni.*

4. *1860. Istók Andi azt beszéli – Borostól Tekerés kútját tette jelnek, menny keresztül nagy forrás fejibe, van egy jáhorfa a forrás fejiben ez alul foly ki a víz, méjj árok, az után szakad a Varságba, csak egy bérc válasza meg a Barátos kútjától, a forrás két ágú, egy két ölt még foly, ott a földbe bé megyen mind a két ága – az írás azt mondta az forrás fejében kereskedj ott csákány, teknyő s eddig meg is van sárgával telve,*

a Barátos kútjától annyira van ide a templom, egy kissé lefelé vagy on – a juhcsapás át megy a Varság tisztása felé is erre vezet, a Berkeci Pista Elbeszélé.

5. Golyvás fenyőfa. A Bordásban van két Tó keresztül a Varság felé napfeljöttire keresztül egyenesen lépjél bé a Varság fenekébe van egy kis forrás az innenső oldalában a forrás van egy kis vápában, itt van, volt mint egy aszaló torkában két kő felállítva s egy 3.ik lapos kővel mint egy lapos asztal bé volt borítva – azoktól annyira van mint ide a templom, ott lehet bányát nyitani.

A Tatár útja alatt felmenve a Küküllőn erről bátról az 1-ső patak Higeasszó patak – hazulról menve a túlsó partján mintegy 20 lépésnyire – a pataktól annyi a fenyős cziherben nagy kő van ebben ércz van.

6. Diafalva [Oroszhegy egy része] Bálint János Pál vallomása. A Szencsed patakban túl a két út közt a víztől mintegy 6–7 ölnyi távolságban talált lapuval bétakarva, amelyben létra volt lyukat körül 3 nagy fenyőfák voltak itten ha valami volna a Magyaros mezőn alul Vész-bérczin.

7. Aranybánya Siklódi Silvester Moyses Kitsi Kalibánál egy olyan távolságra mint ide Pap Mihály motsára vagy on egy kis kőszikla ez alul jön egy kis forrás ki, ennek folyama sárga mint az arany, felmenve, a mezőről esik hösdere [? olvashatatlan] balra a füvenye sárgán tündöklék – a patak[na]k vagy el kell veszni vagy kiütni.

8. Tifán Gergely Tótuczai [Tót utcai] tud Tekeres vápában egy oly helyet hol télben nints hó egy darab helyt itt valami bánya lehet.

9. Szentsed pataka van egy helyt egy nagy fa a patákon keresztül dölve – a Fancsali fűrészén álul a meta⁸ mellett belől egy kis fenyő cziher ebben egy forrás bennebb a paták felé sáncz, lapos hely s egerfák a forrástól nem messze bé van padolva – itt Fantsali Sebestyén Farkas írása szerint bánya vagy on. – Kívül vagy on egy kis domb – Dani a kovács mondta hogy az erdő felmérésekor kaptak réá, de Sebestyén Márton is tudta Szentsed patakában tud Dani egy követ, melyen O vagy on írva az úton felyül.

10. Kincs kőszál a Tekeres vápában ez használható ezt tudja Tifán Péter. A levél erről vagy on Sófálván a Molnár nevezetűnél.

11. Bolygó kúton alol 30 könyöknyire az árok jobb oldalán van ónas kő [ón].

12. Bolygó kútnál fön a Szurkászok [szurokszedők, gyantagyűjtők]⁹ útjánál, hol egy kis mező vagy on s egy nagy fa is, egy veres szőlő, úgy is mondják vak bojgó kútja – ott állván a jobb oldalának a kúttól 9. könyöknyire távolságra vagy on lézával¹⁰ befödve bánya.

Megint Tatár útja alatt vagy on egy kőszál szikla itt írás S R betűk, ezalatt folyó arany. Keresd ki.

13. Borosnál az oláhné vápája tetején vagy on egy élő kút forrás, ettől a forrás fejtől 5 lépésnyire vagy on nap feljöttire délajja felé kész ezüst materia a legfinomabb. – Borosnál van 3 kút – ez a felső kút.

Bojgónál 3 kút vagy on. 1 a mezőnek alsó részében. – 2ik a nyergesen túl a Varság karéja felé 3ik künn a fenyő alatt a szurkászok útjánál már melyik a vak bolygó kútja? az idevaló emberek a nyergesnél valót állítják vakbolygó kútjának lenni itt 30. könyöknyire le felé a jobb parton van ónos kő.

14. Még ezelőtt 40 évvel hallatott hogy a hátulsó szenes egerben folyó ón vagy De megjegyzést érdemel az hogy egész csukor kútjáig hátra a magyarországiak annak értették tehát Ligat szénafűjén kívül kell az ónat keresni a láz oldal alatt kell annak lenni. 1859. Tamásy író.

Korond:

15. Korondi Máté Lukácsnak a Firtos váráról való észrevétele. Atyha felől van nevezetesebb 3 kőszikla a középsőben van egy kőszikla hasadék kerüljön a Gyergyó felől való részire itt van egy nagy négyszögű kő belé vágva, vannak lépcsők fel a 4 szögű kőre, azt a 4 szögű követ vegye ki az ember döjcsé félre, oda menjen bé tiszta arany folyás vagy.

16. A korondi Havasnak természetét a ki keresni akarja. Menjen a fenyőkútra a hol a fenyőfa a Bükkfával össze van fonva ott a kút folyamában vagy ritka mosató.

Farkaslaka:

17. Sárkánylyuk Farkaslakán feljül vagy, a Jegyzőné tudja, itt vagynak arany csapok. – Egy fél napig kell dolgozni.

Kadicsfalva:

18. Kerekfenyő. Itt kitsin fehérszínű kövek aján a kékeket el kell hányni ahol forrás vagy ott kell ásni talán Istolyfáknák [bányafák] végét találja az ember s jele hogy a bánya ér ott lesz.

Székelyszentkirály:

19. Nagy győr parlagja s benne egy kút e körül ezüst a sz.királyiban.

20. A Szentkirályi mál¹¹ Kovács János pajtáján innen egy paták foly bé innen is túl is kaszálók s épületek vannak s annak a patáknak innenső oldalában az bükkfáktól nem messze vész paták a neve egy csorgó is van ott.

21. Gergely Ferencz tud a sz.királyiban mosatott akkora helyt mint egy véka kereksége vagy materia egy nap 5 pengő forintra lehet dolgozni.

22. Szentkirályi Kovács Boldizsár Dani tud a Vész patákában az innenső oldalban bányát.

23. A Vész sarkán a Péter Ferencz kertje alatt a kútnál a Szent Királyiban. – A sz.Királyiban az innenső vész csorgójánál a külső csorgónál a laposba hol a 3 paták egybe foly, ott kell keresni a péterfiaké itt egy domb, túl a Bodó Ferenczé, más felől a falu mezeje itt kell keresni a bányát.

a mosatot a belső vész csorgójánál a napfeljötté felől való oldalában kell keresni.

Máréfalva:

24. Szarkakő között melyik patak bé megyen Máréfalvára annak a fejétől lépjél alá 10 lépést ottan napfelkelte felől ón elég vagy. Két felől nyires vagy.

Zetelaka:

25. Sósvíz, Borosnál Tifán András egy Csuporban sósvizet vitt elő, ő tudja hol vagy.

26. a Zetelakiban a Porondos kőszikla, a Porondos a Zetelakiban vagy, ezt tudja Lengyel András – a háza mellett vagy a só.

27. Hargitában, amely kőszikláról Szt. Tamásra bélátnak, az oldalában egy lapos kő vagyon, arra kereszt vagyon vágva, azalatt arany elég vagyon.

28. Ismét menj be a Hargitában, a Király kútyánál Jáhoros mezejére, annak a mezőnek a széljén egy kis árok folyik be az árok szélén egy bükkfa és fenyő fiatalítottak,¹² az iránt a patak fenekén keresd a hasznót, mint egy padlás alatt csak apró kövecskével töltötték be, azt vond le kapával megélhatsz belőle.

29. Ivó-állatag patak. Ezen paták ered a Csík Dánfalvi havason, onnan foly a Zetelaki erdőn s kaszálókon keresztül a határmező – Fertő mező, ennek fele Zetelaki fele Csiki, egy helyt vagyon egy borkút¹³ ehez egy jó haitásnyi távolságra az ivó pataka, a bor kúttól le felé s egy hajításnyi távolságra egy oly hely, hol a patakából a martyára egy tó dugatik, mint egy kender ástató tó, mikor vesznek belőle materiát akkor kidugják a vizet s kimerik a vizet s az után megint réá dugják – ezt tudja Máté Andiné – Szóts Kati is.

Ezt tudják Szóts Gergely major, János és István zetelakán felső résziben – a helye van Irigyvésziben – Kövecs Domb. major ház kaszáláskor ott lehet találni.

Borvíz van a Hargita oldalában is – a materia fényes kívül fejér a patak akkora mint bolygó kút pataka – a fertő mezeje a legtűlsó.

30. Szőlőhátya – Dobai Jancsi Zetelakán tudja hol légyen itt a materia. Itt kell kereskedni.

Fancsal:

31. A fancsali Majorház csorgójánál, ahol belé foly a patakba a csorgó vize, atájt, egy nagy kő alatt, amelyet fel kell támasztani s alatta kereskedni.

*

Amint láttuk, a népi bányászkodásnak nem mindig volt meg a közvetlen haszna. A mendemondák nemigen őrzik olyan hirtelen meggazdagodás emlékeit, mint amilyenekről gyakran lehetett hírt hallani az aranylázak, valamint a drágakőmezők felfedezése idején, viszont annál többször megtörtént, hogy a hirtelen meggazdagodásra vágyó, hiszékeny kisemberek egész vagyonkájukat odavesztették.

Valamelyes eredményt a népi kutatások mégiscsak hoztak. Egy részük a tudomány számára kínált újabb adatot, mások a hasztalanul keresett arany vagy drágakő helyett valamilyen hasznos ásványra hívták föl a figyelmet. Végül voltak olyan próbálkozások is, amelyek a bányászkodás helyén hagyott üregekkel, barlangokkal a természetjárók számára biztosítottak érdekes látnivalókat.

Épp ezért a népies bányászkodás eseteiből ezúttal csak azokat soroltam fel, amelyeknek valamelyes nyomuk maradt. Számtalan alkalommal megtörtént, hogy a kevés tudású falusi ember valamilyen csillogó anyagtól megvakítva nagy titokban hozzákezdett a maga szakállára a bányászkodáshoz, de előbb-utóbb meggyőződött hiábavaló fáradságáról, s beszüntetve a további munkát, igyekezett egész próbálkozását eltitkolni, nehogy csúfolódó falustársainak szájára kerüljön.¹⁴

JEGYZETEK

* Dr. Bányai János (Kézdivásárhely, 1886. november 6. – Székelyudvarhely, 1971. május 13.), a Hargita tudósa, életét és munkásságát az Orbán Balázs-i szülőföldismeret gyarapítására szentelte (1. fénykép). Nem zárkózott dolgozószobájának falai közé, hanem „mente et malleo” („ésszel és kalapáccsal”) a terepen dolgozott. Szűkebb pátriája, a Székelyföld altalaját kutatva, ezüstös kalapácsával a mai iparvidék körvonalait kopogtatta. Sorsát tudatosan vállalta, útjáról a kecsegtető jénai, berlini, budapesti, kaliforniai és konstantinápolyi egyetemi vagy intézeti ajánlások, meghívások sem térítették el.

Kutatómunkájának eredményeként sűrű egymásutánban jelentek meg tudománynépszerűsítő írásai, szakközleményei vagy éppen könyvei. Magyar, román, német és francia nyelven folyóiratokban, szaklapokban mintegy ötszáz dolgozata látott nyomdafestéket. Geológusként a földtan tudományának majd mindenik ágát művelte, de terepjárásai során figyelme a botanikára, a régészetre és a néprajzra is kiterjedt.

Utóbbi vonatkozásban *A vidék népszokásai és gyerekdalai* című dolgozatával még kolozsvári képzős diákként önképzőkori jutalmat nyert. Később, mint ifjú tanár, népszerűsítő írásaiban is gyakran közölt népismereti adatokat. A néprajz iránti érdeklődésének tanújeként Székelyudvarhelyen kiadott honismereti lapjában, a *Székelységben* (1931–1943) „különösen sok néprajzi vonatkozású cikk és adatközlés jelenik meg, olyan egykor itt járt neves szerzőktől is, mint Györffy István, Szendrey Zsigmond vagy Szilády Zoltán, de jelentkeznek benne a harmincas évek olyan fiatal erdélyi népismereti gyűjtői, mint Molnár István, Székely László, Incze Lajos és kezdettől Vémszer Géza is”. (Kós Károly: *A népet szolgáló írástudó példája...* Korunk XXXVI. 1977. 7. sz. 548.) Székelyudvarhelyen szoros kapcsolatot tartott tanár kollégájával, a Református Kollégium néprajzi múzeumát alapító Haáz F. Rezsővel is.

Levelezéséből kitűnik, hogy az ötvenes-hatvanas években kapcsolatba került több hazai és magyarországi néprajzkutatóval; az utóbbiaktól (Erdélyi Zoltán, Morvay Péter, Földes László) néprajzi kérdőíveket is kapott. A budapesti Néprajzi Múzeum 1960. évi pályázatán *A borvizek néprajzi vonatkozásai* című 107 lapnyi monográfiájával, 1962-ben *Népies bányászok a Székelyföldön* című dolgozatával vett részt.

Kevéssel halála előtt fölbecsülhetetlen értékű gyűjteményét, személyi könyvtárát, kéziratban maradt munkáit és tudományos levelezését a Székelyudvarhelyi Múzeumnak ajándékozta. Ennek anyagából a Múzeum munkaközössége, a tudósnak kijáró tisztelettel, emlékszóbat rendezett be.

Miklóssy V. Vilmos

¹ A szerző itt arra a mondatípusra céloz, amelynek változatait Szendrey Zsigmond *Magyarhoni kincskeresők* cím alatt rendszerezte: „Tisztán erdélyi alakulás, mely az előbbi típustól csak annyiban különbözik, hogy a kincskeresők mindig magyarországi emberek.” *Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok*. Ethn. XXXIII (1922). 51.

² Régebbi változatainak jegyzéke Szendrey, i.m. 52. *Fordított patkó*.

³ Bővebben Gagy László: *Régi sajtós foglalkozások Etéden = ND 1978. 82–84. Rézpormosás*.

⁴ A székelyföldi mészégetés korábbi említései Orbán Balásznál: *A Székelyföld leírása*, I. 14 (Homoródremete); 95 (Homoródalmás és Karácsonfalva); 204 (Alsórákos); VI. 135 (Tatrag és Pürkerec), Újabbán Váli József: *Mészégetők*. Hargita X (1977). 182–183. sz. és Kardalus János: *A homoródalmási mészégetés = ND 1980. 64–74.*

⁵ A pürkereciekhez hasonlóan termelték és árusították a mosóport a Barcaság egy másik falujában, Krizbán is, ahol „a szegényebb osztálynak nagyon kevés föld jut; a föld hiányát tehát más keresetforrásokkal pótolják, ilyen a súrló-földdel való kereskedés. A Nagy-Krizba patak hegyeiben oly kemény állományú s rendkívüli finomságú homokkő jó elő, amelyet ércneműek takarítására, padolat súrlására stb. lehet használni, ezt hosszúkas darabokban metszik ki, s Brassóban s mástutt nagy kelendőséggel árusítják el.” Orbán Balázs, VI. 419.

⁶ *Vápa*: völgy; mocsaras hely; hegynyereg.

⁷ *Bersány* vö. r. *bîrsan*: barcasági (román) juhász. A szó gyakoriságáról, elterjedéséről és változatairól Márton Gyula – Péntek János – Vöö István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest 1977. 64. A barcasági román juhászatról Dunăre, Nicolae: *Forme de viață pastorală = Țara Bîrsei*. Buc. 1972. I. 157–844.

⁸ Latin *meta*: határ(jel).

⁹ Orbán Balázs írja (II. 60.) a *borsikafenyő* (*Juniperus communis*) gyantájáról: „A fenyőfának pedig csalókéjából (fenyőtoboz, csalóka neve talán onnan, mert messziről szép gyümölcsként piroslik) terpertint főznek Csíknak szorgalmas aszszonyai.”

¹⁰ *Lésza*: vesszőfonadék.

¹¹ *Mál*: déli fekvésű domboldal.

¹² *Összesorlít*: összecsavar, -sodor.

¹³ *Borkút*: borvízkút.

¹⁴ Bányai János hagyatékából e tanulmány gépiratát a Székelyudvarhelyi Múzeum bocsátotta kiadás végett az *ND* rendelkezésére. A gépirat azonban nem első, hanem másod-, sőt bizonyos harmad- vagy negyedpéldány, vékony papíron, elhalványult szöveggel, sűrű sorokkal, túlnyomórészt hosszú ékezetek nélkül – így sajtó alá rendezése gondos filológiai munkát és sok javítást igényelt. (Első példányát, miként a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára közölte, a szerző 1962. szeptember 7-én kelt levelével juttatta el az Adattárhoz, ahol EA 1652 szám alatt őrzik.) Külön gondot okozott a harmadik részbe foglalt múlt századi szövegek írásmódja. Könnyen fölismerhető, hogy a szerző eleve nem ragaszkodott betűhív közlésükhöz, írógépén pedig a hosszú ékezetek hiánya az eltéréseket tovább sokszorozta. Mivel hiteles formájuk visszaállítására nincs mód, könnyebb olvasás végett a hosszú magánhangzókra kitettem az ékezeteket. A tanulmányhoz a jegyzeteket szintén én illesztettem.

F. J.